

О. М. Власенкокандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки
Житомирського державного університету імені Івана Франка

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

У статті розглянуті методологічні основи концептуальної моделі формування системи громадянських цінностей старшокласників в освітньому закладі. Автор досліджує теоретичні погляди зарубіжних та вітчизняних вчених на проблеми громадянськості, систему громадянських цінностей в науковій літературі; визначає характерні особливості різних наукових концепцій та їх вплив на проблематику дослідження, визначає шляхи реалізації концепції формування громадянських цінностей в сучасному просторі освітнього закладу. Зазначено, що в даний час загальною ознакою є необхідність громадянського виховання молоді, розробка єдиної державної політики в галузі громадянської освіти та виховання, загальнонаціональної мети й громадянської ідеології, які могли б консолідувати українське суспільство на основі загальнонаціональних й громадянських цінностей. У статті зазначено, що закономірності та механізми формування громадянських цінностей можуть слугувати основою для побудови інноваційних педагогічних технологій в площині громадянської освіти. Обґрунтовано, що формування системи громадянських цінностей старшокласників має розглядатися як об'єктивний процес підготовки старшокласників до громадянської діяльності, що залежить від дії зовнішніх і внутрішніх закономірностей. Система громадянських цінностей представлена автором як фактор, який орієнтує й мотивує громадянську діяльність й поведінку суб'єктів освітнього процесу, відображає взаємодію особистості з іншими особистостями та суспільством в цілому в процесі громадянської діяльності. Тенденції становлення громадянськості особистості визначають її ставлення до системи громадянських цінностей суспільства, представлених в культурі суспільства, тому на становлення системи громадянських цінностей в старшому шкільному віці значною мірою впливає якість забезпечення неперервності освіти, створення умов для розвитку громадянської освіти як важливого складника освіти впродовж життя, підготовки молоді до життя в громадянському суспільстві, удосконалення особистістю себе, реалізація особистісного вибору, визначеного змістом громадянської діяльності, можливостями особистості, її характером.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянськість, громадянська освіта, цінності, громадянські цінності, старшокласники, освітній заклад.

Постановка проблеми. Цивілізаційні зміни та виклики сучасній освіті вимагають від нас розбудови суспільства на засадах людиноцентризму, а також потребують гуманізації освіти, в основі якої лежить формування системи цінностей особистості, що вимагає постійного формування громадянської активності та відповідальності шляхом забезпечення неперервності освіти, створення умов для розвитку громадянської освіти як важливого складника освіти впродовж життя, підготовки до життя в громадянському суспільстві молоді людини, яка спрямована на формування й розвиток громадянської компетентності та самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальними для загальної освіти є ідеї стійкого руху в європейській освітній простір, забезпечення нової якості освіти та особистісного розвитку, перетворення навчання в освітньому закладі на реальність, створення системи методичного супроводу управління освітнім процесом на основі інноваційних стратегій тощо.

Проблемам розробки методологічних засад присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців С. Гончаренка, В. Краєвського, А. Крампіта, Л. Мартюшова, Д. Чернілевського, В. Штоффа, Е. Юдіна та інших. С. Гончаренко виділяє в структурі методології педагогічного дослідження три рівні – загальнофілософський, загальнонауковий, конкретно-науковий [1]. Визначаючи методологічні засади проблеми формування системи громадянських цінностей старшокласників, ми послуговувалися доцільністю обґрунтування й організації дослідження на загальнофілософському, загальнонауковому, конкретно-науковому (спеціальному) і міждисциплінарному рівнях.

Головною метою цієї роботи є розробка методологічних основ формування системи громадянських цінностей школярів у старшій школі.

Виклад основного матеріалу. У філософському контексті формування громадянських цінностей старшокласників в освітньому просторі навчального закладу розглядається як об'єктивний процес, в основі якого лежать певні

закономірності: зумовленість системи підготовки школярів потребами розвитку суспільства; відповідність змісту, форм й методів освітнього процесу в старшій школі рівню розвитку гуманітарних наук; саморозвиток та самовиховання молодшої людини в умовах неперервної освіти; взаємозв'язок цілей, функцій, змісту й методів формування громадянських цінностей; залежність якості знань, умінь й навичок від характеру, змісту, форм та методів організації навчально-пізнавальної, навчально-практичної, самостійної діяльності старшокласників, їх індивідуальних особливостей та досвіду громадянської активності.

Сучасні вітчизняні вчені наголошують на тому, що в історії освіти як філософський рівень методології можуть використовуватися метапатерни, які виступають як зразки, моделі історії, що породжуються прагненням пізнати історичний процес як єдине ціле. До найвідоміших метапатернів відносять циклічну, лінійну, спіралеподібну, коваріантну, постмодерністську моделі історичного процесу, які дозволяють розглянути проблему громадянських цінностей з урахуванням комплексу відомих наукових теорій [2; 3; 4; 5].

Найдавнішим «метапатерном» є циклічний підхід до розвитку будь-якого історичного процесу. Теорії циклічності зустрічаємо у Геракліта, Платона, Аристотеля, Цицерона, Н. Макиавеллі, Дж. Віко, О. Шпенглера, А. Тойнбі та інших, які розглядають існування циклічних перетворень соціальної дійсності як явищ, поданих у чуттєвому спогляданні. Теорії циклічності визначальною ознакою мають ідею про постійне та періодичне проходження суспільством аналогічних циклів-фаз (зародження, криза, депресія, поживлення, підйом). Платон розмірковував про соціальні форми суспільства, характеризуючи їх як ідеальні та реальні, при цьому саме для останніх циклічний розвиток є характерним. Філософ вважав необхідним пошук механізмів, які допоможуть уникнути негативних тенденцій у процесах циклічних перетворень громадянського суспільства.

Наукові засади лінійної моделі історії представлені ідеями Вольтера, Дж. Локка та інших. Вольтер, оцінюючи систему цінностей свого суспільства, виступав проти церкви, яка, на його думку, гальмувала розвиток людини і суспільства. Вольтер не виправдовував жорстокість людей божим провидінням, залишаючи їхні злочини на їхній же совісті. Людина зобов'язана сама забезпечити себе, покращити умови свого життя, прикрасити його мистецтвами й науками, забезпечити нагляд за суспільством.

У своїй теорії Дж. Локк спирався на ідею «суспільного договору», що намагалася гармонізувати суперечливі відносини станових суспільств на засадах принципу справедливості через виховання громадянина суспільства як носія гро-

мадянських та моральних якостей, покликаних сприяти реалізації кращих людських ідеалів. Відтак, у лінійній моделі історії система громадянських цінностей постає як динамічний, соціально і внутрішньо детермінований феномен, державна увага до якого є умовою прогресивного розвитку суспільства [11].

Теорія О. Шпенглера пояснює циклічність системи цінностей будь-яких епох, яка проявляється в основних характеристиках особистості як типового представника конкретної цивілізації, її самореалізації, вектору соціальної активності, оскільки для людини «де добре, там і Батьківщина» [9].

Шпенглерівська ідея циклічного розвитку була продовжена англійським соціологом Арнольдом Тойнбі. Авторська концепція А. Тойнбі передбачала, що розвиток цивілізацій зумовлений реакцією останніх на особливі труднощі, агресію іноземців, несприятливі погодні умови, пандемії тощо, а надлом є наслідком тяжіння до активної територіальної експансії [9]. Філософ підкреслював важливість соціальних інституцій, без яких не може існувати суспільство і вдосконалюватися особистість.

Система А. Тойнбі є антропоцентричною, тому для того щоб громадянське суспільство змогло відповісти на виклики часу, в ньому мають бути наявні особистості, які зможуть відповісти на важливі питання людства і повести за собою інших [8]. На думку А. Тойнбі, таке громадянське суспільство буде представляти дві частини – творчу (окремі особистості) та основну інертну масу. Процес взаємодії творчої меншості і пасивної більшості у громадянському суспільстві вчений назвав «мімесис» (соціальне наслідування), який спрямований на творчу меншість у суспільстві, будучи, таким чином, сполучною ланкою між активними та пасивними його членами. Глобалізація форм та методів людського існування може викликати, на думку філософа, уніфікацію цінностей людини, нівелювання громадянських ідеалів, стирання національних, етнічних особливостей у межах суспільства. Тому системні наукові дослідження трансформації цінностей суспільства, у тому числі громадянських, можуть сприяти регулюванню тривалості їх «життя».

Проблему громадянських цінностей суспільства можна також розглядати на основі спіралеподібної моделі історії, в якій з'являється більше можливостей для реалізації свободи людини [2; 3; 4; 6]. Відповідно до цієї моделі, історичний розвиток розпадається на окремі відносно самостійні стадії. Отже, можна говорити про передбачуваність розвитку громадянського суспільства та цінностей, оскільки з'являється вибір можливих стратегій поведінки щодо зміни чи збереження власної системи цінностей і виховних орієнтирів. Концепція спіралі знайшла своє продовження в

марксистському матеріалістичному розумінні прогресивного розвитку громадянського суспільства з притаманними йому цінностями, орієнтирами та ідеалами.

Аналіз проблеми громадянських цінностей у вітчизняній теорії і практиці доцільно здійснювати із урахуванням запровадженої К. Ясперсом коваріантної моделі історії, за якою ідеали, цінності суспільства виступають як історично, соціально детермінована та структурована модель цінностей (загальнолюдських, національних, громадянських тощо), які водночас є і самостійними і взаємозалежними відповідно до історичних змін етносу, суспільства, держави або цивілізації [10].

Постмодерністська концепція розвитку історії трактує функціонування системи громадянських цінностей на прикладі різони, яка позбавлена єдиного центру, отже, і систему громадянських цінностей можна вважати децентралізованою, оскільки наявність у ній стрижню (наприклад, базової цінності або мети) є чисто умовним критерієм. Ієрархія системи громадянських цінностей, за Ж. Дельозом, є суб'єктивною (залежна від світосприйняття окремої особистості чи соціальної групи) та динамічною (змінною) [12]. Ж. Дельоз переконливо доводив, що як важко викоринити різому (рослина швидко відновлюється з найдрібнішої частини), так важко і знищити громадянський ідеал або систему громадянських цінностей, оскільки за будь-яких сприятливих умов цінності патріотизму, любові до батьківщини, громадоцентризму українців здатні відроджуватися через велику кількість носіїв. Саме через глобалізацію відбувається масштабне поширення й інтенсифікація міжкультурних зв'язків представників різних культур та народів. Через це загострюється проблема ідентичності особистості, оскільки людина виходить за межі системи громадянських цінностей власної держави та інтеріоризує еталони інших культур. Постмодернізм характеризується відображенням духовного розвитку, ідеали та досягнення епохи модерну, її духовності не є основою постмодернізму, а лише частковою сукупністю положень, які необхідно радикально переосмислити та переоцінити.

На сучасному етапі розвитку науки можна стверджувати про підвищення інтересу філософії до гуманістичної проблематики. Предметом осмислення стає відкриття людиною себе самої як суб'єкта, що зазнає впливу зовнішнього середовища. З позицій сучасної філософії освіти власне методологія формування системи громадянських цінностей має ґрунтуватися на чіткій системі взаємопов'язаних принципів.

Отже, завданням філософії в контексті викликів сучасності є творення гуманістично зорієнтованої філософсько-світоглядної парадигми, в якій освіта була б реальним чинником гуманізації

людства. Гуманізм інтерпретується як система поглядів на людину як найвищу цінність, благо якої вважається критерієм суспільної оцінки, необхідною нормою відносин між людьми. Осмислення й аналіз особливостей процесу формування громадянських цінностей молоді з позицій філософії базувалося на гуманістичному підході, що передбачає розгляд становлення та вдосконалення цілісної особистості, яка прагне активно реалізувати свої можливості, здатна до усвідомленого й обґрунтованого вибору рішень у різних життєвих ситуаціях [5].

Саме гуманістичний підхід до освітнього процесу найповніше відображає сучасну філософію освітньої політики в цій галузі. Гуманізація, як ідеологія й практика, заснована на принципах рівності, справедливості, які розглядають людину як найвищу цінність. Гуманізація освітнього процесу передбачає формування цілісної та всебічно розвиненої особистості, розкриття її здібностей, забезпечення пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи.

Гуманність віддзеркалює милосердя, доброту, альтруїзм, повагу до людської гідності, добре ставлення до всього живого, готовність допомагати іншим, цінність кожної людини, прагнення до миру, терпимість. У «Філософському словнику» гуманізм трактується як «сукупність поглядів, що виражають повагу до гідності та прав людини, турботу про благо людей, їх всебічний розвиток, про створення сприятливих для людини умов суспільного життя». Гуманізм – це «рефлексивний людиноцентризм», який за своїм змістом передбачає рефлексивне осмислення цінності людини як першооснови і переосмислення всіх інших цінностей в цій системі відліку.

Висновки і пропозиції. Сьогодні характерною для освітнього процесу є тенденція сучасного людства до створення громадянського суспільства, члени якого поділяють громадянські цінності демократичного суспільства, мають високий рівень громадянської культури. Необхідною умовою на шляху до формування системи громадянських цінностей молоді є потреба у створенні освітнього простору, залучення старшокласників до організованих форм громадянської діяльності. Становлення системи громадянських цінностей старшокласника пов'язане з формуванням базових цінностей української культури, які визначають її громадянську самосвідомість, ґрунтуються на соціокультурних досягненнях багатонаціонального народу, народів інших країн, культурних та історичних традиціях рідного краю. Громадянське виховання старшокласників буде успішним за умови реалізації особистісного, системного й компетентнісного підходів відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей. Результатом

громадянського виховання є формування системи громадянських цінностей як готовності та здатності особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав і обов'язків в громадянському суспільстві. Саме тому найважливіша вимога до створення освітнього простору – залучення старшокласника до розв'язання суспільно значущих і особистісних життєвих проблем, створення можливостей набуття досвіду громадянської поведінки. Тому представлення методологічного базису дозволяє всебічно дослідити формування громадянських цінностей старшокласників як комплексну наукову проблему на різних рівнях методології.

Список використаної літератури:

1. Гончаренко С.У. Методологія. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Кремень. К., 2008. С. 312–313.
2. Гречко П. К. Концептуальные модели истории / П.К. Гречко. М. Изд. корпорация «Логос», 1995. 144 с.
3. Ершова Л. Трансформація виховного ідеалу в Україні (XIX-початок XX століття). Київський, Одеський, Харківський навчальні округи: Монографія. Житомир. Вид. Євенок О.О., 2015. 642 с.
4. Медушевский А.Н. Теория конституционных циклов. М. Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. 574 с. С. 11
5. Моложанова С.В. Гуманизм к новой системе ценностей. Минск. Беларуск. наука, 1998. 364 с. С. 143
6. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов. М. Логос, 2001. 280 с. С. 126–127
7. Полетаев А.В. Циклы Кондратьева и развитие капитализма (опыт междисциплинарного исследования) / А.В. Полетаев, И.М. Савельева. М. Наука, 1993. 249 с.
8. Тойнби А. Дж. Постыжение истории / Арнольд Дж. Тойнби. М. Прогресс, 1991. 736 с. С.250–261
9. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Гештальт и действительность / Освальд Шпенглер; пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К.А. Свасьяна. М. Эксмо, 2009. 800 с
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории; [пер. с нем.]. М. Политиздат, 1991. 527 с. С. 32–33.
11. Colman John. John Locke's Moral Philosophy, Edinburgh. Edinburgh University Press. 1983.
12. Deleuze G. Dialogues / G. Deleuze, C. Parnet. N.Y. Colombia Univ. Press, 1987. 127 p. P. 25.

Vlasenko O. Methodological basis of the conceptual model of students' citizenship values' formation at high school

The article deals with the methodological foundations of the conceptual model of students' citizenship values' formation at high school. The author investigates the theoretical views of foreign and Ukrainian scientists on the issue of citizenship, the system of citizenship values in scientific literature, defines the characteristic features of various scientific concepts and their influence on the research problems, defines ways of realizing the concept of citizenship values in the modern space of an educational institution. The author notes that the necessity of citizenship education of high school students, the development of a unified state policy in the field of citizenship education, a national goal and a civic ideology that could consolidate Ukrainian society on the basis of national and citizenship values is now universally recognized. The article states that the laws and mechanisms for the citizenship values' formation can serve as the basis for constructing innovative pedagogical technologies in the area of citizenship education. It is substantiated that formation of citizenship values system of high school students should be considered as an objective process of preparation of high school students for citizenship activity, which is subject to the actions of external and internal laws. The system of citizenship values is represented by the author as a factor that orientates and motivates civic activity and behavior of subjects of the educational process, reflects the interaction between individuals in a society as a whole in the process of citizenship activity. Trends in the formation of individual citizenship determine his relation to the system of citizenship values of society, represented in the culture of society, therefore, the formation of the citizenship values' system during high school age is largely influenced by the quality of ensuring the continuity of education, creating conditions for the development of citizenship education as an important component of education throughout life, preparation of a young man for life in a civil society, personal self-improvement, realization of personal choice, determination the content of the citizenship activity, the capabilities of the individual, his character.

Key words: civil society, citizenship, citizenship education, national values, citizenship values, high school students, educational institution.